

Toelichting op het themanummer: restaureren aan de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk in Breda

Uit overlevering is bekend dat men ten tijde van graaf Engelbrecht I van Nassau precies 600 jaar geleden begonnen is met de bouw van het hoogkoor dat samen met het transept tegen 1450 onder dak kwam. Voortvarend ging men verder met het schip waarvan de eerste drie traveeën slechts tien jaar later een kap kregen. Dat blijkt uit recent dendrochronologisch onderzoek aan de schamele restanten van de originele kapconstructies. Geschreven bronnen met betrekking tot de start van de gotische kruiskerk gingen helaas verloren, bijna ook het volledige houtwerk tijdens de restauratie in de eerste helft van de 20^e eeuw, zo blijkt uit de bijdrage van Matthijs Burger. Voor het beeld van de onlangs nog opgefriste kerk had dat weinig uitgemaakt maar voor de verificeerbaarheid van de geschiedenis is het herkennen en koesteren van authentieke materie van levensbelang. In de antiekhandel en de museale wereld beseft men dat al langer. Een half afgekrabde Rembrandt of een incomplete baardman (kruik) is weinig waard. Wie de restauratiegeschiedenis van de Grote Kerk leest, beseft dat bijna alles wat uitstak en aan het oppervlak zat door verwerking of door menselijk ingrijpen aan authenticiteit heeft ingeboet. Het vieringtorentje, de balustrade en de venstertraceringen van het schip zijn met ambachtelijk inlevingsvermogen en met de beste bedoelingen bijgemaakt maar blijven onbetrouwbaar, eigenlijk waardeloos als historisch gegeven omdat ze niet op materiële aanknopingspunten zijn gebaseerd. Dat is pijnlijk, voor specialisten waarschijnlijk meer dan voor het grote publiek, hoewel juist de Bredase bevolking zich druk maakte over de teloorgang van bepaalde bouwdelen. Burger constateert dat tal van ingrepen plaatsvonden zonder verantwoording in de vorm van documentatie of onderbouwing van de beslissing. Discussie laat zich niet vertalen in steen. Als de steiger eenmaal staat, de bouwcommissie is aangekomen, de benodigde vergunningen en subsidies met moeite zijn binnengehaald en de aannemer popelt, dan is de rijdende trein niet meer te stoppen. Dat wil men ook niet. Als een vliegende keeper moet een architect alles tegelijk regelen en in de gaten houden, een vrijwel onmogelijke opgave.

Het laatste ingrijpende herstel aan de Grote Kerk was eigenlijk een vervolg op eerdere restauraties. Toch vindt Joop van Stigt in zijn fraai geïllustreerde restauratieverslag dat een architect naar het gebouw dient te 'luisteren' (*Grote of Onze Lieve Vrouwe Kerk Breda. Restauratie 1991-2007*). Afgezien

van het ritselen van neerdalende kalkschilfers en het kraken van de kerkbanken spreekt het gebouw nauwelijks; 'muren zijn stille getuigen' (Bart Klück 2009). Mensen spreken. Maarten Fritz meent dat een goede restauratiearchitect altijd twijfelt en steeds op een andere manier naar hetzelfde pro-

Afb. 1. Bladzijde uit het wapenboek (collectie Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde, Den Haag)

bleem kijkt. Wie niet twijfelt is verdacht, onhebbelijk of ijdel. Luisteren naar andere disciplines en specialisten leidt volgens hem tot een beter resultaat waarbij moderne technieken optimaal benut mogen worden. Wie onder het mes gaat hoopt op een chirurg die met optimale middelen, kennis en assistentie te werk gaat. Waarom zou dat bij het restaureren van rijksmonumenten anders zijn? Oude gebouwen mogen op dezelfde zorgzame behandeling rekenen hetgeen –ook in Breda– steeds meer vanzelf spreekt. Bij de lopende of reeds afgesloten kankerrestauraties wordt expliciet aangedrongen op onderzoek en verslaglegging. Wij zien en weten tegenwoordig aanzienlijk meer dan onze voorgangers een eeuw geleden hoewel die qua tijdsafstand en ambachtelijk kunnen waarschijnlijk dicht bij de bouwers van weleer stonden. Het feit dat toekomstige restauratoren ongetwijfeld over betere technieken en inzichten beschikken, verplicht ons tot terughoudendheid en aandringen op behoud van authenticiteit.

De technische staat, het beheer en de beleving van al het fraais in de Grote Kerk is momenteel optimaal, zelfs uiterst imposant te noemen. De reeks 15de en 16de-eeuwse grafmonumenten en epitafen is hoogstaand en uniek in Nederland. Het herstel was aanvankelijk discutabel maar gaandeweg nam de zorgvuldigheid en de kwaliteit toe, zo blijkt uit de bijdrage van Frits Scholten. Hij pleit bij dit soort topmonumenten voor terughoudendheid en het inzetten van specialisten conform methodes die in de museale wereld al lang gemeengoed zijn. Sinds het begin van de 20^e eeuw zijn diverse middeleeuwse muurschilderingen vrijgelegd maar eveneens op verschillende wijze gerestaureerd, zo kan men lezen in de bijdrage van Paul le Blanc en Karen Wisselaar. Kritische opmerkingen over wegmoffelen van authentiek schilderwerk in het koor werden ter zijde geschoven onder het mom van schoonheidsbeleving: “het ziet er toch allemaal prachtig uit en daar gaat het toch om”. Een specialist wil echter kunnen zien wat is bijgemaakt en wat origineel is, als basis ook voor een eventuele volgende restauratie. Tekeningen van de gevels van de Sint Jan in Den Bosch worden momenteel ingekleurd om de restanten origineel werk en de diverse restauratiefasen duidelijk van elkaar te kunnen onderscheiden, ook om te definiëren waar zich nog oorspronkelijke kleuren, merken en dergelijk kunnen bevinden.

De kous wat de schilderijen in Breda betreft was nog niet af: het afbladderen ging door, nieuwe retouches kwamen er voor in de plaats, door vocht bedreigde schilderijen zijn afgenomen en de grote voorstelling van Christoffel wordt momenteel opnieuw behandeld. Oudere restauraties kwamen soms raar uit de verf, met een witte waas die zich de ene keer makkelijk liet verwijderen maar andere keren niet. Restaureren dient te verlopen volgens een protocol, legt Bernice Crijns in haar beknopte bijdrage uit.

Het uitbrengen van dit themanummer heeft twee aanleidingen. In de monografie onder redactie van G.W.C. van Wezel, *De Onze-Lieve-Vrouwekerk en de grafkapel voor Oranje-Nassau te Breda*, Zeist/Zwolle 2003 was geen ruimte voor de hoofdstukken over de restauratiegeschiedenis. Deze zijn nu

Afb. 2. Grote Kerk Breda, huidige toestand met reconstructie van de wapenborden nabij de viering (foto Hans Kuiper, Stichting Grote Kerk Breda)

voor het *Bulletin* bewerkt en geactualiseerd, resulterend in een complex en boeiend verhaal waarvoor de redactie zowel de auteurs als Gerard van Wezel van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed hartelijk wil bedanken. Tweede aanleiding is de tentoonstelling ‘Woord en wapen’ die tot 18 april in de kerk te zien is. Op initiatief van Walter van de Garde en in samenwerking met Rob van Drie (Centraal Bureau voor Genealogie) zijn 277 wapenborden met behulp van fototechnieken op ware grootte gereproduceerd en in de kerk opgehangen. Knap werk van fotograaf Hans Kuiper die ook het fotowerk in het boek van J. van Stigt verzorgde. Historische bronnen en vergelijkingen met geschilderde kerkinterieurs elders brengen de sfeer van de kerk tot leven zoals die was tot de Franse revolutie toen alles verwijderd werd. De tekeningen in het wapenboek van Maximilaan Louis van Hangest d'Yvoy vormden een belangrijk aanknopingspunt voor de reconstructie (afb. 1, zie ook www.woordenwapen.nl).

De wapenborden fungeerden als memorandum voor de overledenen die op overeenkomstige plekken in de kerk werden begraven. Hoewel rond 1795 ook de wapenschilden op de zerken zijn afgekapt, was er dus een relatie tussen de borden en de graven waarvan er vele bewaard bleven. Na aanraking van het scherm op een groene pyloon geeft een interactieve catalogus nadere informatie over de zerken, onder meer van documentatie die vroeger gemaakt werd. De expositie van de wapenborden is de derde op een rij en toont hoe echte historische voorwerpen communiceren met moderne visuele en interactieve media (afb. 2).

Namens de redactie,
Dirk J. de Vries